

Archive activities in Uzbekistan during the Second World War (on the example of Namangan region)

Mirzabek KHOLBOEV¹

Namangan State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 February 2022

Accepted 20 March 2022

Available online

15 April 2022

Keywords:

archive,
Uzssr NKVD,
district archives,
evacuation,
fund,
Chust archive,
UNKVD General Archive
Department,
Central Archive Department
of the USSR.

ABSTRACT

This article gives a brief overview of the activities of archival institutions in Namangan region during the Great Patriotic War, the attention paid to the archives, the work done to preserve the funds of the regional archives.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp248-251>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ikkinchi Jahon Urushi yillarida O'zbekistonda arxivlar faoliyati (Namangan viloyati misolida)

Kalit so'zlar:

arxiv,
O'zSSR NKVD,
tuman arxivlari,
evakuatsiya,
fond,
Chust arxivi,
UNKVD Bosh arxiv
boshqarmasi,
SSSR Markaziy arxiv
Boshqarmasi.

АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada Namangan viloyatidagi arxiv muassasalarining Ulug' vatan urushi davridagi faoliyati, arxivlarga bo'lgan e'tibor, viloyat arxivlari fondlarini saqlash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar haqida ma'lumotlar berilgan.

¹ Teacher of the Faculty of Social Sciences. Namangan State University. E-mail: mirzabek7176@gmail.com. Tel.: (+998) 93-671-71-76.

Архивная деятельность в Узбекистане в годы Второй Мировой Войны (на примере Наманганской области)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

архив,
НКВД УзССР,
районные архивы,
эвакуация,
фонд,
архив Чуста,
Главное архивное
управление УНКВД,
Центральное архивное
управление СССР.

В данной статье представлена краткая информация о деятельности архивных учреждений Наманганской области в период Великой Отечественной войны, внимании к архивам, работе по сохранению фондов областных архивов.

1939-yilda boshlangan Ikkinchi jahon urushi 1941-yilda SSSR hududini ham qamrab ola boshladi. Mamlakatdagi barcha kuchlar bosqichma-bosqich urushga safarbar qilish boshlanib ketdi, davlat muassasalari ham bor kuchlarini safarbar qilishga kirishdi. Frontga yaqin hududlardan yirik zavod-fabrikalar va ayrim davlat tashkilotlari evakuatsiya qilindi. Xususan, ayrim oliy ta'lim muassasalari ham O'zbekistonga olib kelindi. Shu bilan birga, mamlakatga taniqli olimlar fan arboblari ham kirib kela boshladi. Keyinchalik Sovet Ittifoqi va O'zbekiston olimlari o'rtasida ilmiy aloqa o'rnatildi.

1940-yil yanvarda sobiq SSSR Fanlar Akademiyasining O'zbekistondagi filiali tashkil etildi. Uning tarkibida tilshunoslik, adabiyot, tarix va shu kabi ijtimoiy yo'nalishlarni o'z ichiga olgan sohalar qatori arxivshunoslik ham yo'lga qo'yildi. Shu asnoda, barcha sohalar qatori arxiv ishida ham muhim jarayonlar boshlandi.

Urushning sobiq SSSR hududida boshlanishi arxivlar faoliyatida yangi Qarorlar ishlab chiqishga majbur qildi. Xususan, 1941-yil 23-iyunda 48 soat ichida arxivlardagi eng qimmat fond va hujjatlarni sirli joylarga yashirish belgilandi. 1941-yil 5-iyulda SSSR Xalq Komissarlari Kengashi va Bolsheviklar Butunittifoq Kommunistik partiyasi Markaziy Qo'mitasi "Arxivlarni evakuatsiya qilish to'g'risida"gi qat'iy maxfiy farmonni qabul qilib oldi [3. 134]. O'z o'nida shuni ham ta'kidlash kerakki, Ulug' vatan urushi yillarida arxiv ishini boshqarishda Sovet hukumati faoliyati ikki bosqichda amalga oshirilganligini ko'rish mumkin:

1. 1941–1943- yillar.
2. 1944–1945- yillar.

Birinchi bosqichda arxivlar va hujjatlarni ko'chirish ishlari amalga oshirilgan bo'lsa, ikkinchisida esa evakuatsiya qilingan hujjatlarni qaytarish, yangi arxivlarni tashkil etish bilan bog'liq edi. Mazkur jarayon O'zbekiston SSR hududidagi arxivlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi.

1943-yil iyunda tarixchi-arxivchilarning Umumittifoq konferensiyasidan so'ng davlat arxivlarining ilmiy-ma'lumotnoma apparatini tuzish ishlarini faollashtirish zarurligi ta'kidlanib, mahalliy arxivchilar tomonidan O'zSSR Markaziy razvedka boshqarmasi mablag'laridan qo'llanma tuzish to'g'risida Qaror qabul qilindi. O'sha vaqtga kelib, arxiv hujjatli materiallar tartibga solinib, ulardan ilmiy-amaliy maqsadlarda foydalanish bo'yicha ishlarni kuchaytirish va qo'llanmalar tayyorlashga kirishildi. Shu bilan birga,

O'zbekistonda davlat arxiv fondining saqlanishini ta'minlash va uni to'ldirish bo'yicha ishlar bir zum bo'lsa-da, to'xtab qolmadi.

Arxiv organlari O'zbekistonga evakuatsiya qilingan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning retrospektiv ma'lumotlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratildi. Shu maqsadda 1941-yil iyunda O'zSSR NKVD arxiv bo'limi qoshida ekspert-tekshirish komissiyasi tuzildi. 1942-yilda Toshkent shahar arxivchilari tomonidan 30 dan ortiq evakuatsiya qilingan idoraviy arxivlarni tartibga solishda amaliy yordam ko'rsatildi [1. 88].

O'zSSR Oliy Sovetining Namangan viloyati bo'yicha tashkiliy qo'mitasining 1941-yil 5-noyabrdagi 158-sonli O'zSSR Namangan viloyati xalq komissariyatining ichki ishlar boshqarmasi tarkibida davlat arxivi bo'linmasi tashkil etildi. O'zSSR Oliy Sovetining Namangan viloyati bo'yicha tashkiliy qo'mitasining 1942- yil 18-apreldagi 154-sonli Qaroriga asosan, 1942–1944-yillar davomida Kosonsoy, Norin, Namangan, To'raqo'rg'on, Uychi, Uchqo'rg'on, Pop va Yangiqo'rg'on tumanlarida davlat arxivlari tashkil etildi [4. 258].

Urush davrida arxiv ishi sohasidagi yana bir asosiy muammolardan biri kadrlar masalasi edi. Ko'plab xodimlarning urushga jalb qilinishi natijasida arxivdagi ishlar ma'lum vaqt mobaynida nazoratsiz qoldirildi. Urush davrida hujjatlarning keskin ko'payishi arxivdagi ishlarni bir muddat ortga surilishiga sabab bo'ldi. Lekin, shunga qaramay, mazkur sohaning mutaxassislari ushbu ezgu ishlarning ijobiy tomonga o'zgarishiga o'z hissalarini qo'shdilar. Arxiv tashkilotlarini kadrlar bilan ta'minlashda bir qator qonun va farmonlar qabul qilindi. Xususan, O'zSSR Xalq Komissarlari Kengashining 1943-yil 18-fevraldagi 145-sonli Qaroriga asosan davlat arxivlari tarmog'ini tashkil etish va ularni qobiliyatli, ishonchli ishchilar bilan ta'minlash choralari ko'rilsin[6. 5], deb yuqoridan barcha viloyat va tumanlarga alohida xat yuborilgan.

SSSRga bostirib kirgan Gitlarning Germaniya fashistik qo'shinlariga qarshi sovet xalqining Vatan urushi sharoitida UNKVD Namangan viloyati arxiv boshqarmasi (bo'linmasi)ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'ldi:

- SSSR Davlat arxiv fondining hujjatli materiallari butlangan holda saqlanishini ta'minlash;

- SSSR davlat arxiv fondining hujjatli materiallaridan nemis bosqinchilariga qarshi Vatan urushi manfaatlarida keng va har tomonlama foydalanish;

- SSSR NKVDsining 1940-yil 2-fevraldagi 114-sonli buyrug'i bilan e'lon qilingan farmon va ko'rsatmalarga muvofiq, UNKVD arxiv bo'limini tezkor ilmiy hamda tarixiy ahamiyatga ega bo'lmagan materiallardan ozod qilish, arxiv materiallarini tartibga solish va davlat muassasalari, tashkilotlari hamda korxonalari topshiriqlarining bajarilishini nazorat qilish.

Mazkur jarayonda olib borilgan tekshiruvlar natijasi shuni ko'rsatdiki, bir qator viloyat, shahar va tuman arxivlarida SSSR Xalq Komissarlari Kengashining 1941-yil 5-iyundagi 4853-sonli va 1941-yil 6-iyundagi 156-sonli Qarori yetarli darajada tashkil-lashtirilmagan edi. Shu bilan birga, okrug ijroiya qo'mitalari O'zSSR Oliy Soveti Namangan viloyati bo'yicha tashkiliy qo'mitasining 1941-yil 4-noyabrdagi 158-sonli "Viloyat markazlarida tuman arxivlarini tashkil etish to'g'risida" Qarori juda sust bajarilgan edi.

Yuqoridagi kamchiliklar faqat partiya, komsomol va kasaba uyushmalari tashkilotlari, shuningdek, viloyat, shahar hamda tuman deputatlari yordamida SSSR NKVD Arxiv ishi boshqarmasining ko'rsatmalariga muvofiq, arxiv fondlarini tartibga solish bo'yicha qisqa muddatda tugatilishi mumkin.

O'zSSR Oliy Kengashining Namangan viloyati bo'yicha tashkiliy qo'mitasi arxiv materiallarining siyosiy ahamiyatini inobatga olmay, 1942-yil 8-yanvardagi 10-sonli Qarori bilan farrosh-xodimlarning ish haqi qisqartirdi. Ushbu lavozimga qo'riqchi yozildi, barcha umid bitta qo'riqchida edi. Viloyat tashkil etilgandan beri shtatda qo'riqchi shtati mavjud emas edi. Mazkur arxiv bo'limida 23000 ta hujjat mavjud bo'lib, ular ichki va tashqi dushmanlar, ayniqsa, urush davrida zudlik bilan himoya qilishni talab qilgan edi [5. 9].

Ulug' vatan urushining og'ir damlariga qaramay, Respublika hukumati arxiv ishini yaxshilash sohasida ham sezilarli ishlarni amalga oshirdi. Xususan, o'sha davrda O'zSSR XKSning 1943-yil 18-fevral Qarori bilan O'zSSR kino-foto-fono-hujjatlar markaziy davlat arxivi tashkil etildi va boshqa turdagi arxivlarni hujjatlar bilan butlash ishlari davom ettirildi. 1941–1942-yillarda Respublika davlat arxivlariga 0,5 (yarim) millionta, 1944–1945-yillarda esa 48 ming saqlov birligiga teng hujjatlar qabul qilindi. Lekin ushbu hujjatlarni tartibga solish ishlari ancha sust edi. Urushdan keyingi yillarda mavjud arxiv fondlarini tartibga solish sohasida samarali ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1945–1951- yillarda 280 mingga yaqin saqlov birligiga teng hujjatlar tartibga keltirildi. O'zSSR Markaziy davlat tarix arxivining ko'rsatkichi tayyorlandi va O'zSSR Oktabr inqilobi markaziy davlat arxivi ko'rsatkichi ustida ish boshlandi. Bundan tashqari, o'ndan ortiq arxiv fondlarining sharhi-axborotnomasi tuzildi, ularga tematik sharhlar yozildi [2. 134].

Arxiv muassasasi har bir davlatning bebaho boyligi hisoblanadi. O'z tarixini mustahkam qilib, uni kelajak avlod uchun bezavol yetkazmoqchi bo'lgan davlatlar, albatta, arxivlarni rivojlantirishi, undagi tilsiz guvohlarni esa yaxshi saqlashi zarur. Bejizga "Hujjatlar – tarix ko'zgusi" deyilmagan. Urush davrida arxivlar faoliyatini o'rganish jarayonida quyidagi xulosalarni aytish mumkin. Urushning dastlabki yillarida chindan ham arxivlarning ko'pchiligi turli muammolar ostida qoldi. E'tibor susaydi, moliyaviy mablag' ajratilmadi. Urushning uchinchi yilidan boshlab SSSR miqyosida arxiv ishida o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Yangi binolar qurildi, mavjudlari qayta ta'mirlandi, jihozlash ishlari olib borildi. Fondlarni ko'payishi natijasida yangi arxivlar tashkil etildi. Umuman olganda, viloyatda arxiv ishi bo'yicha mavjud kamchiliklarga mos ravishda, o'ziga xos yutuqlarga erishildi. Yuqoridagi ma'lumotlardan shuni qayd etish kerakki, arxivlar barcha davrlar va har qanday holatda ham har bir davlatning asosiy boyligi ekanligini esdan chiqarmaslik kerak. Umuman olganda, hattoki urush davrida ham ushbu sohaga katta e'tibor qaratilishi eng muhim ishlardan bo'lgan.

FOYDALANILGAN MANBA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Исакова М. Становление и развитие архивного дела в Узбекистане / – Т.: Университет, 2012. – С. 204.
2. Is'hoqov M., Alimova R. Arxivshunoslik. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2017. – B. 184.
3. Малышева С.Ю. Основы архивоведения: Учебное пособие. – Казань: Хэтер, 2002. – С. 169.
4. Yusupov U., Aliyev A. O'zbekiston arxivlari. – Toshkent.: Tasvir, 2021. – B. 496.
5. Наманган вилояти давлат архиви, 273-фонд, 1-руйхат, 6-иш, 9-варақ.
6. Наманган вилояти давлат архиви, 273-фонд, 1-руйхат, 13-иш, 5-варақ.